

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЇ

Принь О.В., Принь М.О.

ПЕРВИННА ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ, АРХІТЕКТУРИ ТА ПРИРОДИ В СХІДНИХ ОКРУГАХ УКРАЇНСЬКОЇ СРР У 20-Х – НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Реферат: *Стаття присвячена висвітленню практичних заходів науковців археологів, архітекторів, мистецтвознавців, етнографів та музейних працівників з охорони пам'яток культурної спадщини на теренах східних округ УСРР, землі яких у 1920-1925 рр. входили до складу Донецької губернії, а від 1932 р. – Донецької області.*

Ключові слова: *пам'ятка археології, облік пам'яток, категорії пам'яток, реєстр, діяльність з охорони пам'яток, дослідження, експедиція, кургани, музей.*

За 250-річну історію досліджень пам'яток археології в Україні їх долею переймалося не одне покоління вчених археологів та дослідників-аматорів. Однією з яскравих та недостатньо досліджених сторінок історії нашого краю є різнобічні пам'яткоохоронні заходи, як от – археологічні, етнографічні та мистецькі експедиції, облік та взяття на державний облік пам'яток, тощо. Згадані заходи простежені в динаміці історичного процесу на теренах п'яти округ: Артемівської (до 1924 р. – Бахмутської), Луганської, Маріупольської, Старобільської та Сталінської (до 1924 р. – Юзівської), які у 1920-1925 рр. входили до складу Донецької губернії, а потім, у 1932 р. Донецької області.

До окремих аспектів вивчення історії дослідження археологічних пам'яток, розвитку археологічної думки та пам'яткоохоронних питань звертались, зокрема, науковці того часу: О.С. Федоровський, В.В. Дубровський, М.О. Макаренко, Є.М. Лавренко, С.О. Локтюшев, І.П. Коваленко, М.В. Сибільов, М. Тімашева та ін.

До історії археологічних досліджень у своїх працях звертались науковці за радянської доби та у періоду незалежності, правознавці, історики, археологи, музейні працівники: В.І. Акуленко, І.О. Писларій, С.З. Заремба, О.О. Нестуля, С.І. Нестуля, В.А. Косіков, О.М. Титова, В.О. Горбик, А.О. Моруженко, С.М. Дегерменджі, А.М. Усачук, Р.О. Литвиненко, І.М. Ключева, Л.І. Кучугура, автори цієї статті та інші дослідники.

Початок 1920-х років позначився в УСРР змінами: в економічній сфері – переходом до нової економічної політики; у культурній – проведенням політики українізації; у суспільній – поступовим відновленням після наслідків голоду. Характерними рисами духовного життя суспільства в цей час стають, з одного боку, новаторство і пошук, злам стереотипів, залучення широких народних мас до надбань і продукування культури, а з іншого – форсоване наростання уніфікації, централізації, тотальної ідеологізації.

Завдання з вивчення та збереження історико-культурної спадщини завжди були безпосередньо пов'язані з науково-дослідною і просвітницькою діяльністю музеїв регіону. В 1919-1920 рр. в Україні започатковується нова музейна мережа красзнавчого спрямування. На східних теренах УСРР створюються окружні музеї в містах Луганську, Старобільську, Лисичанську, Маріуполі, Бахмуті, Сталіно. Основними формами їх участі в охороні культурної спадщини стали організація та проведення науково-пошукових археологічних експедицій, видання наукової літератури, експозиційна та популяризаторська робота.

Ще на початку 30-х років ХХ ст. в Донбасі здійснювалося грандіозне промислове будівництво, в зону якого потрапила велика кількість курганів та давніх поселень. Починається будівництво заводів-гігантів: важкого машинобудування у м. Краматорську (1933), металургійного заводу “Азовсталь” у м. Маріуполь (1930-1933), розпочинає роботу

Зуївська електростанція (1931), будуються Курахівська і Краматорська електростанції, крім того, відбувається розбудова об'єктів легкої та харчової промисловості.

Археологічних пам'яток у Донбасі було так багато, що науковці не тільки не встигали дослідити, а навіть зафіксувати їх. Велика кількість пам'яток гинула під час промислового будівництва, внаслідок інтенсивного сільськогосподарського виробництва, при розмивах берегів річок, будівництві ставків та водоймищ тощо. Окружні музеї проводили інформаційну роз'яснювальну кампанію, випускали спеціальні листівки та плакати з закликами до населення збирати та охороняти для наукових досліджень пам'ятки археології.

Велика кількість виявлених археологічних пам'яток в Україні потребувала їх обліку та вивчення й одночасно поставила дуже важливе завдання перед науковою громадськістю та державою – питання збереження археологічної спадщини. Після проведених заходів з виявлення та фіксації пам'яток важливим заходом, що повинен був запобігти руйнуванню, забезпечити захист та збереження, виступає занесення отриманих даних до державного реєстру пам'яток культурної спадщини.

У період з 1920-х та аж до початку 1940-х років до сфери охорони пам'яток культурної спадщини в УСРР зараховували три категорії пам'яток – по-перше, передісторичні (археологічні: могили, могильники, городища, майдани та ін.), по-друге, будівельні (архітектурні: старі фортеці, замки, башти, палаци, церкви та ін.), по-третє, меморіальні (будинки, приміщення й місцевості, що пов'язані з видатними діячами – мистецтва, літератури, революції тощо), по-четверте, історико-культурні заповідники та садиби.

Першочерговим завданням в охороні пам'яток на всій території УСРР ставало насамперед проведення первинної реєстрації пам'яток та формування списку (реєстру) найбільш відомих пам'яток з правовим закріпленням їх статусу. Окрім цього – створення мережі історико-культурних заповідників та інформаційно-роз'яснювальна робота [Дубровський 1927, с. 13].

Після завершення Громадянської війни, подолання наслідків першого голоду та встановлення мирного життя держава поступово посилювала свій вплив у сфері охорони пам'яток. Поступово у 1926 р., у складі Народного комісаріату освіти УСРР було створено головну інспектуру охорони пам'яток, на яку покладалося загальне керівництво пам'яткоохоронною справою. На місцях створювалися крайові інспектури охорони пам'яток з центрами у Дніпропетровську, Києві, Харкові та Одесі [Акуленко 1991, с. 77-78]. У подальшому передбачалося заснувати подібні комісії в усіх округах і на місцевому рівні. Артемівська, Старобільська, Луганська, Маріупольська та Сталінська округи ввійшли до зони відповідальності Харківської інспектури охорони пам'яток матеріальної культури та природи, яку очолив професор С.А. Таранушенко.

Перший етап виявлення та реєстрації пам'яток відбувся у другій половині 20-х рр. Його проведення пов'язуємо з прийняттям постанови ВУЦВК та РНК УСРР “Про пам'ятники культури і природи” (1926). Виявленням та обліком пам'яток на місцях почали інтенсивно займатись місцеві музеї краєзнавчого спрямування.

У травні 1926 р. у Києві для вирішення нагальних питань пам'яткоохоронної роботи за ініціативою Управління науковими установами НКО УСРР було скликано нараду крайових інспекторів охорони пам'яток. Основними питаннями для обговорення стали: облік та реєстрація пам'яток, їх класифікація та розподіл тощо. У результаті спільних домовленостей вирішено провести первинну реєстрацію видатних пам'яток, яка повинна була передувати їх генеральній реєстрації [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 8, спр. 48, арк. 303].

Сповнені сил, енергії та творчих задумів, крайові інспектори повернулися на місця і з великим натхненням приступили до виконання одержаного завдання. Первинна реєстрація пам'яток та класифікація їх за типами проходила дуже важко. Харківський крайовий інспектор С.А. Таранушенко звернувся до всіх окривконкомів, що входили в зону його відповідальності, з відповідним проханням перевести реєстрацію пам'яток та сформувати їх місцеві реєстри.

Проведення пам'яткоохоронних заходів у Донбасі було б неможливим без чіткої взаємодії та налагодженої співпраці музею з офіційними державними органами та науковими установами країни. Так, харківський крайовий інспектор з охорони пам'яток матеріальної культури та природи Укрнауки НКО УСРР С.А. Таранушенко звернувся з офіційним листом, датованим 18 червня 1926 р., до всіх окружних виконавчих комітетів, які перебували у сфері його відповідальності № 43 *“Для збирання відомостей про пам'ятки матеріальної культури та природи”*, у якому наголошувалось: *“Крайовий Комітет ставить своїм першим завданням визначити по різних місцевостях цінні пам'ятки матеріальної культури та природи і тому звертається до Вас з проханням подати список таких пам'яток”* [ДАЛО, ф. Р-401, оп. 1, спр. 84, арк. 115]. У своєму листі він просив місцеві органи влади визначити у своїй місцевості цінні пам'ятки матеріальної культури і природи та надати такий список до Харківської інспектури.

З метою усвідомлення цього завдання для заповнення надавався зразок “Анкети № 1 для збирання відомостей про пам'ятки матеріальної культури та природи”. Анкетні дані повинні були містити: назву пам'ятки і будинку, могили, городища, старовинних художніх речей, чи, приміром, заповідника, дерева (місце, де перебуває), короткий опис пам'ятки та її фотографію, мотиви, чому ця чи інша пам'ятка заслуговує охорони, що потрібно для її охорони, та ін.

Незабаром на адресу харківського крайового інспектора з охорони пам'яток матеріальної культури та природи, що розміщувався за адресою: м. Харків, музей Українського мистецтва, І-й Радянський провулок 4/2, надійшов лист від голови Старобільського окрвиконкому Нагорного, датований 29 червня 1926 р. за № 7458, у якому повідомлялося, що за останні три роки окружний виконавчий комітет не ухвалював обов'язкові постанови про охорону пам'яток природи і культури, заборону самочинних розкопок та вивіз за кордон історичних пам'яток, тому що в Старобільській окрузі таких пам'яток не існує [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9366, арк. 9].

Керівництво окрвиконкомів, не розуміючи важливість налагодження системної роботи з охорони пам'яток, реєстрації не провело. Жодний з окрвиконкомів реєстраційних списків на пам'ятки своїх округ до крайового інспектора не надіслав.

Ця перша спроба налагодити роботу через окрвиконкоми зазнала невдачі, і тому Стефан Андрійович через деякий час знову звернувся до окрвиконкомів з листами, в яких наголошувалось, що на місцях для виявлення пам'яток нічого не зроблено, а тому, аби реанімувати пам'яткоохоронну справу, прохав надати допомогу грошми та засобами пересування (в основному це гужовий транспорт), щоб інспектура мала змогу відряджати свого співробітника для проведення пошукових робіт на території відповідних округ. Але й тут майже всі окрвиконкоми відбулися формальними відписками: одні зазначали, що таких витрат бюджетом не передбачено; інші повідомляли, що пам'яток у межах їх округи нема, а деякі й зовсім відмовчались.

Таке ставлення місцевих державних органів до справи охорони пам'яток примусило харківського крайового інспектора шукати інших шляхів і засобів щодо виявлення та реєстрації пам'яток. Наступним кроком інспектури для отримання необхідної інформації з округ стало звернення до місцевих музеїв та опрацювання наукової літератури, в якій знаходилась інформація про дослідження.

Спроба залучити до пам'яткоохоронної справи музейних працівників мала успіх. Після отримання через музеї та через окремих осіб і перевірки вибірки відомостей з літературних джерел нарешті було складено перші попередні списки пам'яток, що підлягали охороні, які розділялися по округах та категоріях (табл. 1).

Директор Старобільського музею М. Тімашева, не маючи в музеї та й у самому Старобільську своїх достатньо кваліфікованих кадрів, усе-таки домагалась у керівництва Старобільського окрвиконкому виділення фінансових коштів на наукові дослідження та

сприяла залученню до досліджень краю професійних науковців для проведення археологічних, мистецьких та етнографічних експедицій.

Усвідомлюючи важливість збереження пам'яток культурної спадщини краю та враховуючи звернення ВУАН, уже в серпні 1927 р. Старобільський окрвиконком повідомив, що для проведення археологічних та мистецьких досліджень пам'яток Старобільщини він зможе виділити кошти – 500 крб., допомогти з проживанням на квартирах та зі засобами пересування [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 1]. Згадані кошти були виділені на дослідження у 1928 р. та переведені на рахунки ВУАКу [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 5]. У свою чергу, ВУАК розподілив отримані кошти порівну між харківськими дослідниками С.А. Таранушенком та О.О. Потаповим по 225 крб. [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 10]. Переговорником (комунікатором) між Старобільським окрвиконкомом, з одного боку, та ВУАК і дослідниками – з іншого, був музей Старобільського краю [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 16].

Округа	Монументальні	Архітектури	Меморіальні	Археології	Історико-культурні заповідники садиби	Разом
1. Харківська	3	145	3	2	5	158
2. Полтавська	7	41	1	3	1	53
3. Лубенська	–	19	3	1	–	23
4. Прилуцька	–	33	1	12	–	46
5. Роменська	4	29	1	322	–	356
6. Сумська	3	71	–	6	10	90
7. Куп'янська	1	7	–	–	–	8
8. Ізюмська	1	41	–	–	–	42
9. Артємівська	–	6	–	–	–	6
10. Старобільська	–	38	–	–	–	38
11. Луганська	–	5	–	8	–	13
12. Сталінська	відомостей нема					
13. Маріупольська	відомостей нема					
Разом:	18	435	9	354	16	832

Табл. 1. Інформація про кількісний склад пам'яток по округах на 1927 рік
Харківської крайової інспектури з охорони пам'яток матеріальної культури

Завдяки отриманому фінансуванню, Старобільська округа стає сферою професійних інтересів науковців Харківського археологічного музею – директора, професора О.С. Федоровського і його аспірантів О.О. Потапова та І.М. Луцкевича, які вперше провели дослідження курганів біля с. Нещеретове у 1928-1929 рр. Археологічні дослідження виявили, що Старобільська округа надзвичайно багата археологічними пам'ятками, які дали змогу дати відповідь на цілу низку важливих наукових питань з давньої історії східної України. Як зазначав у своєму звіті О.О. Потапов: “...*Справжнє дослідження Старобільщини з боку передісторичного лише тоді дасть корисні наслідки, коли справа вивчення буде провадитись систематично за пляном та безупинно рік у рік, здобуті матеріяли будуть збиратися в однім місці, а саме в Старобільському Музеї...*” (курсив наш – О.П., М.П.) [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 309/18, арк. 1].

Після завершення польових досліджень кістяк з катакомбного поховання № 3 з другого кургану, бронзові прикраси, керамічний посуд та 28 фотографій процесу досліджень

поповнили експозицію та фондову колекцію Старобільського музею [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 549, арк. 1., арк. 1]. Надавши науковий звіт до ВУАКу та Старобільського окружного виконкому, О.О. Потапов зосередився на польовому дослідженні Слобожанщини, а отримані результати були науково опрацьовані та надруковані тільки 1952 р. [Луцкевич 1952].

Другу частину коштів, виділених Старобільським окрвиконкомом, витратили на проведення мистецьких досліджень експедиції Музею українського мистецтва під керівництвом С.А. Таранушенка. Він сформував архітектурно-мистецьку експедицію для вивчення церков, соборів, селянських хат і господарських будівель, що збереглися в глухих закутках Східної України. План проведення дослідження включав у себе об'єкти на території Харківської, Дніпропетровської, Чернігівської та Старобільської округ [Таранушенко 1930, с. 65-67].

Прибувши на початку жовтня до Старобільську, члени експедиції у складі С.А. Таранушенка, Ф.М. Ковальчука та І.Л. Воскобойникова разом з працівниками окружного музею Старобільського краю розробили та окреслили два маршрути. Наукова експедиція мала головним чином характер розвідки (рекогносцировки). Найбільше часу дослідники витратили в с. Осинівому та с. Смоляниновому, де було заміряно по одній церкві. Крім замірів та креслень дерев'яних церков учені фотографували і мурований собор у Старобільську, цікавий зразок мурованої п'ятибанної церкви, але відмінного від поширеного в Україні типу, та церкви Успіння в с. Осинівому – зразок козацького будівництва для “поселенських” центрів. Окрім монументального будівництва, було досліджено і конструкції селянських хат, дерев'яних вітряків, відслідковувалися розписи хат, що вціліли, зразки старої вишивки, керамічні вироби. Загалом експедиція на Старобільщину дала 90 фотонегативів, переважно з будов та хатніх розписів [ІР НБУВ, ф. 278, спр. 1358, арк. 3].

Наприкінці 1920-х рр. починається згортання плану здійснення нової економічної політики, а згодом і згортання українізації. Розгортання ж індустріалізації та колективізації супроводжувалося гострою ідеологічною боротьбою, політичну роботу з населенням вимагалось вести всім науковим і культурно-освітнім установам, у тому числі музеям, історико-культурним і природничим заповідникам.

Згідно з “Положенням про пам'ятки культури і природи”, саме до 1929 р. було заплановано завершити генеральний облік усіх пам'яток. Уже 1927 р. у попередньому реєстрі пам'яток культурної спадщини Луганської округи знаходилося 7 пам'яток археології та одна архітектури – культова споруда [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9436, арк. 1], а 1930 р. у реєстрі налічувалося вже 12 пам'яток, з них 8 – археології та 4 – архітектури (культові споруди) (табл. 2) [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9340, арк. 18, арк. 18]. До унікальних пам'яток природи на Луганщині було віднесено 4 об'єкти: листяні байрачні ліси біля с. Іванівка, байрачні ліси вздовж річки Провалля, ділянка степу – Провальська цілина, що репрезентує майже весь комплекс степової природи східної частини Донбасу, та оголення “Королівські скелі” – велика скеля кам'яновугільного пісковика над р. Провалля з характерною рослинністю пісковиків Донецького кряжу [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 631].

У структурі луганського реєстру 1930 р. переважали пам'ятки археології (8 від загальної кількості 12) – завідувач музею С.О. Локтюшев, відомий археолог з освітою, одержаною ще в царській Росії, сфера наукових уподобань – дослідження пам'яток археології.

Завдяки проведеним археологічним, мистецьким та етнографічним дослідженням на території Старобільської округи вдалося виявити пам'ятки археології, архітектури та мистецтва, які згодом були взяті на державний облік. Уже 1928 р. до реєстру пам'яток було внесено чотири пам'ятки архітектури, виключно культові споруди, три з яких були дерев'яні: у селах Трьохізбенка (Покровська церква), Боровеньки (Миколаївська церква), Безгинівка (Казанська церква) та цегляний собор у м. Старобільську [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9432, арк. 1].

У подальшому кількість пам'яток, узятих на державний облік, збільшується. У реєстрі пам'яток матеріальної культури Старобільської округи, що були взяті на облік Українським

комітетом охорони пам'ятників культури і природи при НКО УСРР, станом на 1930 р. таких пам'яток було вже вісім, сім із них – культові споруди.

№	Назва пам'ятки	Категорія пам'ятки	Місцезнаходження
1	Могили (кургани)	археології	біля м. Луганська
2	4 могили (кургани)	археології	навколо м. Луганська на південний схід
3	Кам'янобрідське селище	археології	у межах м. Луганська, район Кам'яного Броду
4	Могила (курган)	археології	м. Слов'яносербськ
5	Селище Слов'яносербське	археології	м. Слов'яносербськ
6	Городище Петро-Донецьке	археології	біля с. Петровського
7	Городище Рогалицьке	археології	біля х. Рогалик
8	Селище Вольницьке	археології	на правому бер. р. Дінець
9	Троїцька церква (1814)	архітектури	с. Чернігівка
10	Троїцька церква (1795)	архітектури	с. Бахмутівка
11	Михайлівська церква (1819)	архітектури	с. Старий Айдар
12	Казанська церква (1772)	архітектури	м. Слов'яносербськ

Табл. 2. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, що перебували на державному обліку в Луганській окрузі в 1930 р.

Ще на початковому етапі розгортання музейної мережі та пам'яткоохоронних заходів по округах Донбасу серед степів Старобільщини планувалося виокремити частину цілинних земель під степові заповідники. І тільки 1930 р. вони увійшли до реєстру пам'яток природи Старобільської округи та були взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток природи при НКО УСРР. До особливо цінних у науковому плані цілинних земель були віднесені: Стрілецька цілина біля с. Стрільцівка (900 га), Ново-Олександрівська цілина близько с. Євсуг (400 га), Лимарівська цілина неподалік с. Лимарівка (2300 га) та Деркульська цілина біля с. Данилівка [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 634].

До складу реєстру пам'яток Старобільської округи 1928 р. було включено чотири пам'ятки архітектури – культові споруди, а 1930 р. в реєстрі нараховується вже 12 пам'яток, з них 7 – культові споруди, один пам'ятник, присвячений вшануванню подій Громадянської війни, та 4 – природні території (табл. 3) [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 700].

У січні 1927 р. до Маріупольського окрвиконкому від НКО УСРР надійшов лист, в якому заступник наркома освіти та завідувачий Укрнаукою висловлювали занепокоєність станом охорони пам'яток природи, які мали велике наукове значення: Хомутовський степ, Кам'яні могили. У листі рекомендувалося визначити ці території як заповідники місцевого значення, що підлягатимуть абсолютній охороні, а саме: не будуть передаватися в користування земельним громадам, не підлягатимуть розорюванню, не виділятимуться під пасовища тощо [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9420, арк. 1].

Білосарайська коса весь час знаходилася під пильною увагою науковців Маріупольського музею краєзнавства. 5 червня 1927 р. 600 гектарів морського узбережжя з характерною тільки для цих місць флорою та фауною, особливо цінними озерами Лебедине та Кефальне постановою президії Маріупольського окрвиконкому були віднесені до пам'яток природи. Тією ж постановою до заповідних територій зарахована ділянка відслонень граніту на плато з надзвичайно характерною, часто ендемічною рослинністю – Кам'яні могили. Цей заповідник, дослідженню якого співробітники Маріупольського музею краєзнавства присвятили роки, мав величезне наукове значення.

№	Назва пам'ятки	Категорія пам'ятки	Місцезнаходження
1	Пам'ятник (на спогад про загиблих борців за волю. 1922)	революційна	м. Старобільськ
2	Соборна церква (1784–1794)	архітектурна	м. Старобільськ
3	Казанська церква (1773)	архітектурна	с. Безгинівка
4	Церква (будівля з мурованим низом та дерев'яним верхом)	архітектурна	с. Смолянинове
5	Миколаївська церква (1841)	архітектурна	с. Новопсков
6	Михайлівська церква (18 ст.)	архітектурна	с. Осинове
7	Склеп на цвинтарі Миколаївської церкви (19 ст.)	архітектурна	с. Осинове
8	Склеп на цвинтарі Миколаївської церкви (19 ст.)	архітектурна	с. Новопсков

Табл. 3. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, що перебували на державному обліку в Старобільській окрузі в 1930 р.

Маріупольський музей краєзнавства, приділяючи значну увагу вивченню та охороні пам'яток природи округи, не обділяв своєю опікою й інший напрямок: вивчення та охорону пам'яток історії та культури. Етнографічним і грецьким відділами проводилися регулярні експедиції з метою пошуку етнографічного матеріалу, ретельно досліджувалася культура грецького населення округи. Широке поле для діяльності музею надавало виявлення та збереження археологічної спадщини. Великий внесок в її дослідження зробив П.М. Піневич, який закінчив Харківський інститут народної освіти, а з 1927 р. став завідувачим історико-археологічним відділом Маріупольського музею краєзнавства. Він ще у 1926 р. організував гурток любителів історії та старожитностей. Саме П.М. Піневичу музей завдячує збиранню археологічного матеріалу на початковому етапі свого розвитку. А ще раніше, 1924 р., він провів розвідку місцевості у верхів'ях р. Кальміус, у 1925-му – розкопки в Маріуполі, а наступного року обстежив течію річок Кальчик і Каратиш [Маріуполь 2006, с. 295].

У 1927 р. П.М. Піневич провів ряд археологічних досліджень, які мали здебільшого характер охоронних, позаяк більшість досліджених курганів постраждали внаслідок грабіжницьких втручань або піддавалися систематичній господарській обробці, тому майже зникли з поверхні степу. У червні він розкопав 6 курганів біля с. Чермалик. Найцікавішими виявилися кургани “Циганка”, “Храмовий” та “Акрітова могила”, які надали цікавий матеріал. У вересні того ж року біля Маріуполя були проведені розкопки ще п'ятих курганів. Окрім цього, протягом усього польового сезону П.М. Піневич проводив археологічні дослідження в районі Маріуполя з метою обліку курганів та городищ. Саме 1927 р. було намічено складання археологічної мапи Маріупольської округи [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 116/8, арк. 4-8].

Утворений ще в попередньому році гурток шанувальників історії та старожитностей навесні 1928-го поставив собі за мету провести обстеження околиць Маріуполя. П.М. Піневич окреслив декілька напрямків для проведення досліджень: перший – у бік сіл Сартана та Поляківка долиною р. Кальміус, другий – у бік сіл Старий Крим та Серединовка долиною р. Кальчик, третій за планом прямував до Білосарайської коси на захід від Маріуполя, четвертий обрав орієнтиром Ляпіну косу на схід від Маріуполя, п'ятий – у напрямку с. Володарського – з метою обстеження, замірів низки курганів уздовж долини Кальчика. Згідно зі запланованими заходами, група у складі шести чоловік вирушила вгору вздовж Кальміусу з метою обстеження правої частини долини річки; смуга обстеження складала завширшки 2 версти. В с. Толоківка на території колишньої панської садиби були знайдені 4 кам'яні баби, які в подальшому планувалося перевезти до музею.

Другий напрямок передбачував проведення дослідження чотирьох місць імовірної битви кочовиків зі слов'янами на р. Калка. Рух у бік Білосарайської коси розпався на три основних напрямки – обстеження морського узбережжя між Маріуполем та портом, дослідження балок річок, які впадають до Азовського моря, та безпосереднє обстеження території від порту і Білосарайської коси, де була досліджена низка давніх стоянок. Дослідження ж у напрямку Ляпіної коси проводилися переважно на лівому березі Кальміусу.

У липні 1928 р. було проведено дослідження старого цвинтаря в Маріуполі, яке проводилося через те, що при прокладанні нового водогону виявили поховання, які належали грецьким поселенцям. Під час цих комунікаційних робіт того ж року П.М. Піневичем були виявлені залишки підземних споруд, підземного ходу, який він по можливості дослідив та наставляв на його консервації шляхом обмеження туди доступу.

5 вересня 1928 р. вченому стало відомо, що при будівництві нової електричної станції руйнується великий курган. Побачивши це варварство, він достатньо емоційно описав свої враження: *“... Прибыв на место, я, к своему удивлению, увидел, что по огромному курганному полю ползает трактор, выворачивая трехлемешным плугом целые горы земли. Должен довести до сведения УАН, что раскопки кургана плугом, конечно для хозяйственных надобностей, я видел в первый раз и своим необычным видом так поразили меня, что я молча стоял на одной, нетронутой стороне кургана, с ужасом думал, что останется от древних погребений, если по ним пройдет вот эта стальная лошадь и глубоко, без пощады врежутся в землю железные плуги...”*. Протягом деякого часу він намагався припинити руйнування, знайти кошти на розкопки, та врешті-решт погодився на розкопки кургану трактором, які проводилися під його пильним наглядом. П.М. Піневич відмітив очевидні труднощі – шари ґрунту знімалися нерівномірно через неоднакову їх щільність. Розкоп ішов відразу через весь курган, одночасно охоплюючи всю площину біля кургану, занижуючи тим самим загальний горизонт. Після того, як були знайдені поховання, розкопки продовжувалися вручну. Попри всі ці труднощі, рештки кургану були досліджені, що дало цікавий археологічний матеріал [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 202/26, арк. 1-22].

Так, протягом другої половини 1920-х рр. Маріупольський музей краєзнавства значно розширив коло пам'яткоохоронних досліджень, активно взявшись за дослідження численних пам'яток археології Маріупольської округи. 1929 року П.М. Піневич розробив та здійснив розвідувальний маршрут по річці Кальміус від сіл Сартана до Чермалик та по узбережжю Азовського моря. Він оглядав поселення та курганні групи. Особливу увагу приділив мису в гирлі Кальміусу, де була відведена територія для будівництва нового металургійного заводу “Азовсталь”. Експедиція прямувала вгору вздовж Кальміусу до с. Чермалик з метою провести дослідження обох берегів задля виявлення історичних місць. Дослідник планував знайти майстерню з виробництва кам'яних половецьких скульптур. Протягом експедиції були досліджені декілька урочищ, балок та печер, де виявлені кургани зі слідами грабіжницьких розкопок.

У селах Сартана та Чермалик археолог відвідав шкільні музеї краєзнавчого профілю, описав їхню експозицію, відмітивши наявність цікавого археологічного матеріалу. В серпні 1930 р. П.М. Піневич провів екскурсію з обстеження узбережжя Азовського моря. Як він сам визначив профіль екскурсії, вона була комбінована, до її завдань входило виявлення історичних пам'яток, поверхневе дослідження Петровської фортеці, дослідження культового майна двох грецьких церков у с. Урзуф та с. Ялта, збір етнографічного матеріалу [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 546, арк. 7-15].

Саме П.М. Піневичу вдалося закласти основи всебічного дослідження старожитностей Маріуполя та його околиць, а підсумком його різносторонньої праці мала стати археологічна мапа міста та його округи. Завдяки розгорнутим на території округи археологічним дослідженням у поле зору державних органів потрапили пам'ятки археології, що й спричинило включення до державного реєстру пам'яток культурної спадщини археологічних об'єктів (табл. 4) [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9340, арк. 32].

№	Назва пам'ятки	Категорія пам'ятки	Місцезнаходження
1	Кам'яні баби	археології	м. Урзуф
2	Курганний могильник “Зурила” у складі 9 курганів	археології	біля м. Урзуфа
3	Курганний могильник “Суват-Могила” у складі 13 курганів	археології	біля м. Урзуфа
4	Курганний могильник “Чапохма” у складі 4 курганів	археології	біля м. Урзуфа
5	Фортеця “Петрівська”, рештки споруджень (підземні ходи, рови, Запорізьке кладовище 17-18 ст.)	архітектури	біля м. Бердянського
6	Печери “Гайдамацька”, “Длинна” та ін.	природно-археологічна	по гранітових скелях р. Кальміус

Табл. 4. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, що перебували на державному обліку в Маріупольській окрузі в 1930 р.

Артемівський окружний музей у своїй пам'яткоохоронній роботі стикався з істотними перешкодами. Недостатнє фінансове становище, мізерність штату музею не дозволяли йому повною мірою розгорнути роботу зі збереження пам'яток історії та культури. Перешкоджало цьому пам'яткоохоронному процесу було й нерозуміння та байдуже ставлення до питання охорони пам'яток історії та культури місцевої влади. Ще у липні 1927 р. НКО УСРР повідомив Артемівський окрвиконком про те, що на території округи зареєстрована пам'ятка історії та культури – Воскресенська церква 18 ст., що в м. Слов'янську. Комісаріат освіти пропонував ужити відповідних заходів щодо охорони пам'яток, які знаходяться на території округи, поклавши видатки на охорону на установу, яка користується пам'яткою, а в подальшому передбачати необхідні кошти на утримання пам'яток при складанні місцевого бюджету [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9434, арк. 1-2].

Державний інспектор з охорони пам'яток С.А. Таранушенко, визначаючи підзвітні території інспектури, вдається до такої характеристики: *“Південні округи Інспектури – Донбас і Приазов'я або зовсім не мають цього роду пам'яток [архітектурних], або мають надзвичайно мало. Для цих округ основні групи пам'яток – археологічні. Останні беруться на облік, а почасти вивчаються місцевими Музеями та краєзнавчими організаціями і за інструкціями, виданими Головною і розісланими на місця”* [ІР НБУВ, ф. 278, спр. 1378, арк. 2].

На території Сталінської округи у 1929 р. на підставі відкритого листа під № ч. 370 проводив дослідження директор Сталінського музею (від весни 1930 г. – вже завідуючий етнографічним відділом Волинського науково-дослідницького музею в Житомирі) О.В. Якубський [Усачук, Колесник 2012, с. 7-9, 10].

Етнографічно-археологічна експедиція тривала протягом 15-23 листопада 1929 р. Було досліджено такі села: Землянки та Ясинівка Овдіївського р-ну та села Амвросіївка, Білорівка та Успенка Амвросіївського р-ну. Переглянуто культове майно церков і вилучена та його частина, що мала культурно-історичну цінність. У с. Землянки були придбані у селян зразки волоського шиття (сорочки й намітки). Цінні археологічні знахідки трапилися біля с. Амвросіївка, де було знайдено кам'яний шліфований молоток із незавершеним свердленим отвором, та біля с. Білорівка, де зібрано рештки кремінного виробництва [Усачук, Колесник 2012, с. 7-9].

Попри те що експедиція тривала лише дев'ять діб, вона дала досить цікавий етнографічний, історичний та частково археологічний матеріал. До надбань експедиції потрапило декілька килимів XIX ст., вишивані рушники, жіночі хустки, сорочки тощо. Вдалося врятувати й декілька предметів культового призначення – вишиті покрови, зокрема з парчі, датовані кінцем XVIII ст., епітрахіль тисненого оксамиту, кілька книжок Євангелія

кінця XVIII ст., з них дві – у срібних окладах, образ Божої матері у срібній оправі кінця XVIII ст., два образи – арх. Гавриїла та арх. Михайла – в білих металевих чеканних шатах, старообрядницького темперного письма кінця XVIII – початку XIX ст., два хрести виносні, дерев'яні, оправлені у срібло, XVII і XVIII ст. тощо [Усачук, Колесник 2012, с. 8]. Знахідки археологічного матеріалу були представлені згадуваним кам'яним шліфованим молотком із наполовину просвердленим отвором та рештками крем'яного виробництва – уламками кременю й нуклеусом. Усі ці речі керівник експедиції передав до Сталінського окружного музею краєзнавства, що дозволило значно поповнити фондову колекцію [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 327/6, арк. 1-3].

Уперше за період існування музею в 1930 р. були заплановані археологічні дослідження Сталінської округи. До плану входило загальне ознайомлення з археологічними пам'ятками округи з метою розробки більш детального плану досліджень на наступні роки, були намічені розкопки в самому місті низки стародавніх поховань, яким загрожувало знищення, детальний огляд печер поблизу с. Великі Карабухи та дослідження поховань у кам'яних скринях, виявлених під час грабіжницьких розкопів місцевих жителів. У цих пам'яткоохоронних заходах мав брати участь професор М.О. Макаренко.

Виокремлення пам'яткоохоронної справи в окрему галузь державного управління повинно було забезпечити становлення державної системи охорони культурної спадщини та створення розгалуженої мережі пам'яткоохоронних інституцій. Передбачалося заснувати відповідні комісії в усіх округах країни, але на кінець 20-х рр. в Україні було створено лише 11 окружних комісій. Цей недолік певною мірою компенсувався розгалуженою мережею уповноважених Упрнаукою НКО УСРР кореспондентів охорони пам'яток, що налічувала 121 активіста [Дубровський 1930, с. 14].

Рішення органів влади про вжиття заходів з охорони культурної спадщини починають прийматися на місцевому рівні. Наприклад, Луганський окружний виконавчий комітет розглянув на своєму черговому засіданні 6 квітня 1928 р. питання про охорону пам'яток культурної спадщини та затвердив постанову “Про затвердження Округової комісії охорони пам'яток матеріальної культури та природи” [ДАЛО, ф. Р-693, оп. 1, спр. 117, арк. 89-90]. На роботу цієї комісії, створеної наприкінці грудня 1927 р., слід звернути особливу увагу. Очолив її С.О. Локтюшев, і комісія постійно працювала в тісному контакті з музеєм. Починаючи від кінця 1927-го та протягом 1928 р. було проведено шість засідань.

На засіданнях комісії були присутні представники окрплану, археологічної секції Наукового товариства Донеччини (НТД), науково-краєзнавчого гуртка, спілки робітників освіти (РОБОС), міської ради, окркомсомолу. Засідання проводилися безпосередньо в приміщенні музею, головував С.О. Локтюшев.

На засіданнях комісії розглядалися різні актуальні питання, як от: доповідь О.С. Локтюшева про положення щодо охорони пам'яток матеріальної культури та природи і становища щодо практичного застосування заходів з їх охорони; доповідь М.Г. Штамма про план робіт з охорони природи, серед пропозицій якого був і пункт про дослідження території Провальського степу; про результати реєстрації історико-культурних пам'яток у церквах м. Луганська; доповідь студента ДІНО Симакова про деякі пам'ятки матеріальної культури Сталінського музею та багато інших [ДАЛО, ф. Р-401, оп. 1, спр. 641, арк. 9]. За результатами засідання комісія зверталася до окружного виконавчого комітету з проханням видати обов'язкову постанову про охорону пам'яток матеріальної культури та природи.

Ці звернення сприяли прийняттю рішень на місцевому рівні органами влади про вжиття заходів з охорони культурної спадщини. Наприклад, Луганський окружний виконавчий комітет розглянув на своєму черговому засіданні 18 травня 1928 р. питання про охорону пам'яток культурної спадщини та затвердив обов'язкову постанову про охорону пам'ятників культури й природи на території Луганської округи [ЦДАВО ф. Р-166, оп. 6, спр. 2141, арк. 43].

Так, Луганськ став єдиним містом регіону де була створена окружна комісія охорони пам'яток матеріальної культури та природи.

Облік нерухомих пам'яток в умовах господарської розрухи розпочинався повільно. Тут позначилися не тільки нестача коштів на наукові дослідження пам'яток археології, утримання архітектурних пам'яток, а й скорочення штатів музеїв та інших культосвітніх установ, мобілізація їх працівників на трудовий фронт.

Виконання практичних заходів з виявлення та охорони цінних пам'яток культурної спадщини здійснювалося на місцевому рівні музейними установами. Практична робота з охорони пам'яток до 1925 р. провадилася за наявних можливостей на місцях в основному окружними державними краєзнавчими музеями, які на своїй території взяли на облік і тримали під наглядом найвизначніші об'єкти. За їх пропозиціями приймали постанови про охорону історико-культурних надбань місцевих рад, діяльність яких в період мирної господарської роботи поживалась також і в галузі культурного будівництва.

Складені списки були надіслані до НКО УСРР і по затвердженні їх Укрнаукою доправлені на адреси окружних виконкомів для здійснення пам'яткоохоронних заходів, а також постійної охорони цих пам'яток. Слід зазначити, що вищенаведені дані про кількісний склад пам'яток були дуже й дуже неповні, а їхня кількість постійно змінювалася в залежності від подальшого виявлення пам'яток чи зняття їх з обліку [ІР НБУВ, ф. 278, спр. 1370, арк. 1-2].

На запити щодо наявності пам'яток матеріальної культури Артемівська окружна інспектура народної освіти повідомляла Укрнауці НКО УСРР про те, що в Артемівській окрузі пам'яток матеріальної культури, які вимагають обліку та охорони, немає. Тоді керівництво Укрнауки доручило харківському крайовому інспектору С.А. Таранушенку перевірити це повідомлення [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9434, арк. 9]. Впродовж 1930 р. вчений-дослідник провів перевірку зареєстрованих пам'яток історії та культури і сфотографував їх. Він обстежив 205 пам'яток архітектури, зокрема й згадану в листі Воскресенську церкву [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 346, арк. 10-11].

Робота з виявлення пам'яток наочно підтверджує: якщо 1927 р. на обліку в Артемівській окрузі перебувала одна пам'ятка архітектури, то вже 1930 р. – одинадцять.

НКО УСРР разом зі взяттям на облік пам'яток надсилав до місцевих окрвиконкомів відповідні переліки та рекомендував їм вживати практичних заходів щодо їхньої охорони за чинним законодавством. Результатом спільної роботи стало формування місцевого реєстру пам'яток природи Артемівської округи, що були взяті на державний облік у 1930 р. Слід відмітити, що вони являли собою лісові ділянки території, яку займали переважно степи. Це були такі ділянки, як бір на крейдяному ґрунті “Артемівські гори” Теплянського лісництва, надзвичайно рідкісний в Україні випадок розташування бору не на піску, а на крейді (реліктове явище), листяний ліс біля с. Маячки, відомий своїм розповсюдженням граба, Орлів ліс з концентрацією дубів, Крейдяний бір теж з рідкісним ростом сосни на крейді, а також крейдяна гора поблизу с. Серебрянка [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 633].

На обліку в Артемівську на 1930 р. перебувало 19 пам'яток, з них 4 архітектурні об'єкти – культові споруди, 7 – пам'ятники, присвячені революційним подіям та персонально тов. Артему, та 8 пам'яток природи.

Попри те, що проведенню пам'яткоохоронних досліджень перешкоджали об'єктивні причини, зокрема надзвичайно малий штат музею, до початку 30-х рр. ХХ ст. Артемівський окружний музей зміг провести певні пам'яткоохоронні заходи та сформувати місцевий реєстр пам'яток (табл. 5) [ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 700].

На державному обліку в Сталінській окрузі у 1930 р. перебувало 19 пам'яток культурної спадщини місцевого значення: архітектури – 1: Покровська церква (дерев'яна, 1756 р.) біля с. Землянки; 13 меморіальних: 6 пам'ятників В.І. Леніну, 4 – борцям революції та 3 братські могили (табл. 6) [ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9340, арк. 20]. Важливою складовою цього місцевого реєстру пам'яток культурної спадщини вважалися 5 об'єктів, які повинні були лягти в основу створення майбутніх природних заповідників Донбасу. Це такі об'єкти: лісові – Грабова балка біля с. Грабове, урочище “Леонтіїв байрак”,

урочище “Дерезувата”, що в Чистяківському р-ні, та лісове урочище й відслонення “Савур-могила” в Амвросіївському р-ні [ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9426 а, арк. 3].

№	Назва пам'ятки	Категорія пам'ятки	Місцезнаходження
1	Пам'ятник (на спогад про забитих у 1916 р. під час страйку робітників)	революційна	м. Горлівка
2	Пам'ятник (на спогад про забитих у 1918 р. робітників)	революційна	м. Горлівка
3	Пам'ятник (на спогад про забитих у 1918 р. робітників)	революційна	с. Микитівка
4	Два пам'ятники	революційна	м. Горлівка
5	Пам'ятник	революційна	с. Микитівка
6	Воскресенська церква (1757)	архітектурна	м. Слов'янськ
7	Троїцька церква (1836)	архітектурна	м. Слов'янськ
8	Спаська церква (1793)	архітектурна	с. Билбасівка
9	Церква Вознесіння (1803)	архітектурна	с. Нікольське
10	Пам'ятник Артему (1923)	революційна	м. Артемівськ
11	Пам'ятник Артему (1923)	революційна	Артемівські гори

Табл. 5. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, що перебували на державному обліку в Артемівській окрузі в 1930 р.

Сталінська округа довгий час не мала свого повноцінного очільника краєзнавчого музею, який би скеровував його діяльність у різних векторах. А позаяк округа була революційною колыскою Донбасу, поійменованою на честь вождя держави Сталіна, то й у структурі місцевого реєстру переважали пам'ятки меморіальні та революційної спрямованості (13 з 19).

№	Назва пам'ятки	Категорія пам'ятки	Місцезнаходження
1	Покровська церква (1756)	архітектурна	с. Землянки
2	В.І. Леніну (28.02.1926)	меморіальна	с. Чистякове
3	В.І. Леніну (7.11.1925)	меморіальна	Шахта “Червона Зірка” Чистяковського р-ну
4	В.І. Леніну (7.11.1925)	меморіальна	Копальня ч. 30 Сталінського р-ну
5	В.І. Леніну (7.11.1924)	меморіальна	с. Амвросіївка
6	В.І. Леніну (7.11.1924)	меморіальна	с. Селідівка Сталінського р-ну
7	В.І. Леніну (7.11.1924)	меморіальна	с. Іловайське Харциз. р-ну
8	Борцям революції (1.10.1925)	меморіальна	Шахта “Червона Зірка” Чистяковського р-ну
9	Борцям революції (1919)	меморіальна	с. Чистякове
10	Борцям революції (1923)	меморіальна	с. Олексіївка-Орлівка
11	Борцям за соціалізм (1924)	меморіальна	с. Землянка
12	Братська могила	меморіальна	с. Зуївка
13	Братська могила	меморіальна	с. Харцизьке
14	Братська могила	меморіальна	с. Н-Кринське

Табл. 6. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, що перебували на державному обліку в Сталінській окрузі в 1930 р.

Таким чином, співставлення загальних суспільно-політичних, економічних, культурних процесів і явищ, що мали місце в житті українського народу протягом 1920-х – початку 1930-х рр., із прикладами існування регіональних наукових інституцій дозволяє охарактеризувати проведення численних пам'яткоохоронних заходів за умов мізерного фінансування.

Використані архівні матеріали надали можливість проаналізувати складний процес пам'яткоохоронної роботи у 20-х рр. XX ст. Підсумовуючи перші кроки становлення радянської системи управління охороною культурної спадщини, відзначимо, що впродовж 1926-1928 рр. в цілому в УСРР була проведена первинна реєстрація пам'яток культурної спадщини, яка дозволила взяти на облік 562 пам'ятки.

У підсумку проведених пам'яткоохоронних заходів на початок 1930 р. на теренах п'яти округ було виявлено та взято на облік 79 пам'яток культурної спадщини, з них: архітектури – 17, меморіальних – 20, природи – 22, археології – 15, а з урахуванням внутрішньоконфлексних пам'яток археології (курганних груп) загальна кількість пам'яток, що отримали статус категорії пам'яток місцевого значення, склала 110 одиниць.

Проаналізувавши кількісний та якісний склад місцевих окружних реєстрів, професійну та практичну діяльність керівників відповідних окружних музеїв, ми дійшли висновку, що обсяг і змістовність реєстрів, їх наповнення за визначеними категоріями пам'яток культурної спадщини (революційні, археології, архітектури, меморіальні та природи) залежало від професійних уподобань працівників музеїв.

Регіональні музеї протягом 20-х рр. XX ст. проводили увесь комплекс пам'яткоохоронних досліджень на території округ, вивчаючи різні категорії пам'яток культурної спадщини. Саме завдяки наполегливій праці співробітників музеїв збереглися й донині унікальні природні заповідники краю. Саме музеї Донбасу взяли на себе відповідальність за проведення практичних заходів з виявлення, обліку, вивчення, реєстрації пам'яток культурної спадщини.

Історичний досвід практичної реалізації проблем охорони культурної спадщини, що виникали перед дослідниками у 20-х рр. XX століття – за епохи великих змін в УСРР, не втрачає своєї актуальності й у XXI столітті, вже в сучасній Україні, коли минуло майже 100 років від тих карколомних та суперечливих часів. Саме в цей бурхливий період дослідники випробували різні форми і методи вивчення пам'яток, зокрема в умовах термінових досліджень пам'яток археології (курганів), уперше, від безвихіддя, застосовували бульдозери. А різні чинники, як-от: часта зміна кордонів адміністративно-територіальних одиниць та керівництва в державних органах, прискорені темпи будівництва великих заводів та гідропоруд, інтенсивне використання земель під сільськогосподарське виробництво, постійна нестача фінансових коштів – вимагали від дослідників краю застосовувати весь потенціал своїх професійних знань та життєвого досвіду для врятування якнайбільшої кількості пам'яток.

Прынь А.В., Прынь М.О.

ПЕРВИЧНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ РЕГИСТРАЦИЯ ПАМЯТНИКОВ АРХЕОЛОГИИ, АРХИТЕКТУРЫ И ПРИРОДЫ В ВОСТОЧНЫХ ОКРУГАХ УКРАИНСКОЙ ССР В 20-Х – НАЧАЛЕ 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Статья посвящена освещению практических мероприятий ученых археологов, архитекторов, искусствоведов, этнографов и музейных работников по охране памятников культурного наследия на территории восточных округов УССР, земли которых в 1920-1925 гг. входили в состав Донецкой губернии, а с 1932 года – Донецкой области.

Ключевые слова: памятник археологии, учет памятников, категории памятников, реестр, деятельность по охране памятников, исследование, экспедиция, курган, музей.

Pryn A.V., Pryn M.O.

**THE PRIMARY STATE REGISTRATION OF ARCHAEOLOGY, ARCHITECTURE
AND NATURE MONUMENTS IN THE EAST REGIONS OF UKRAINIAN SSR
IN THE 20th – THE BEGINNING OF 30th OF XX CENTURY**

The article is devoted to the Scientifics – archaeologists, architects, art critics, ethnographers and museum workers – practical activities covering on the cultural heritage monuments guard of the Ukrainian SSR east districts territory, earths of which in 1920-1925 were the part of the Donetsk province, and from 1932 – the Donetsk region.

Keywords: monument of archaeology, registration of monuments, categories of monuments, register, activity on the guard of monuments, research, expedition, barrow, museum.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917-1990) / В. І. Акуленко. – К.: Вища школа, 1991. – 274 с.

ДАЛО, ф. Р-401, оп. 1, спр. 84, арк. 115. Лист від Луганського окружного інспектора народної освіти від 7.07.1926 р. № 10840/2.

ДАЛО, ф. Р-401, оп. 1, спр. 641, арк. 9. Повестка засідання Луганской краевой комиссии по охране памятников материальной культуры и природы.

ДАЛО, ф. Р-693, оп. 1, спр. 117, арк. 89-90. Протокол № 13 (55) засідання президії Луганського окрвиконкому від 6 квітня 1928 р.

Дубровський В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України / В. Дубровський. – Харків: Державне видавництво України, 1930. – 76 с.

Дубровський В. Охорона пам'яток культури в УРСР / В. Дубровський // Охорона пам'яток культури на Україні. – Зб. 1. – Харків, 1927. – С. 5-13.

ІР НБУВ, ф. 278, спр. 1358, арк. 1-3. Звіт за роботу літом за 1928 року.

ІР НБУВ, ф. 278, спр. 1370, арк. 1-21. Відчіт Харківської крайової інспектури охорони пам'яток матеріальної культури за 1927 р.

ІР НБУВ, ф. 278, спр. 1378, арк. 1-6. Звіт за роботу Харківського крайового інспектора з охорони пам'яток матеріальної культури літом 1929 р. на місцях.

Луцкевич І.Н. Сарматські поховання у с. Нещеретове Ворошиловградської області / І.Н. Луцкевич // Археологія. – 1952. – Т. VII. – С. 136-141.

Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. – Мариуполь: Рената, 2006. – 354 с.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 116/8, арк. 1-8. Пиневич П.М. Отчет об археологических раскопках в Мариупольском округе, произведенных в 1927 г. Мариупольским музеем краеведения.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 202/26, арк. 1-25. Пиневич П.М. Археологические обследования на Мариупольщине и археологические раскопки. г. Мариуполь. 1928 г.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 1. Лист Старобільського окрвиконкому до ВУАК від 22.09.1927 року № 5485 (на № 1360).

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 10. Лист голови ВУАКу академіка О. Новицького до О.О. Потапова від 13.09.1928.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 16. Лист директора Музею Старобільського краю від 10 квітня 1929 р. № 35 до ВУАК Української академії наук.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 5. Лист Старобільського окрвиконкому до ВУАК від 15.02.1928 року № 5485 (на № 1542).

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 309/18, арк. 1-2. Потапов О.О. Плян наукових досліджень на Старобільщині 1929 року.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 327/6, арк. 1-3. Якубський О. Звіт за роботу на території Сталінської округи 1929 року.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 346, арк. 1-12. Короткий звіт про роботу Харківської крайової комісії охорони пам'яток культури за 1929/30 рік.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 546, арк. 1-38. Пиневич П.М. Дневник археологических работ на Мариупольщине за 1929 год.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 549, арк. 1. Супровідний лист О. Потапова до ВУАКу до наукового звіту за археологічні дослідження на Старобільщині 1928 року.

Таранушенко С. Звіт за дослідження в галузі українського мистецтва в 1928-1929 рр. / С. Таранушенко // Хроніка археології та мистецтва. – К, 1930. – № 2. – С. 65-70.

Усачук А.Н. Виктор Михайлович Евсеев: начало / А.Н. Усачук, А.В. Колесник // Літопис Донбасу. – № 20. – Донецьк, 2012. – С. 4-25.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 2141, арк. 43. Обязательное постановление президиума Луганского окрисполкома от 18 мая 1928 г. № 24 (Протокол № 20) [про охорону пам'яток культури й природи].

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 8, спр. 48, арк. 298–303. Доповідь головного інспектора з охорони пам'яток культури В. Дубровського на І пленумі Українського комітету охорони пам'яток культури 12 травня 1929 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9340, арк. 18. Реєстр пам'яток матеріальної культури Луганської округи, що взято на облік Українським комітетом охорони пам'яток культури при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9366, арк. 9. Лист від Старобільського окрвиконкому від 29.06.1926 р. № 7458 до НКО УСРР.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9420, арк. 1. Лист НКО УСРР від 02.01.1927 р. до Маріупольського окрвиконкому.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9432, арк. 1. Реєстр пам'яток Старобільської округи від 23.07.1928 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9340, арк. 20. Реєстр пам'яток матеріальної культури Сталінської округи, що взято на облік Українським комітетом охорони пам'яток культури при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9340, арк. 32. Попередній реєстр пам'яток матеріальної культури Маріупольської округи що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток культури при НКО УСРР.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 631. Реєстр пам'яток природи Луганської округи, що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток природи при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 633. Реєстр пам'яток природи Артемівської округи, що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток природи при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 634. Реєстр пам'яток природи Старобільської округи, що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток природи при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 700. Реєстр пам'яток матеріальної культури Старобільської округи, що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток культури при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9387, арк. 700. Реєстр пам'яток матеріальної культури Артемівської округи, що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток культури при НКО УСРР на 1930 р.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9426 а, арк. 3. Реєстр пам'яток природи Сталінської округи, що взяті на облік Українським комітетом охорони пам'яток природи при НКО УСРР.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9434, арк. 1–2. Лист НКО УСРР від 13.07.1927 р. ч. 41277 до Артемівського окрвиконкому.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9434, арк. 9. Лист Упрнауки НКО УСРР від 7.01.1930 р. до Харківського крайового інспектора охорони пам'яток культури.

ЦДАВО, ф. Р-166, оп. 6, спр. 9436, арк. 1. Лист НКО УСРР від 25.07.1927 р. ч. 41286 до Луганського окрвиконкому.